

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ

СОЦІАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОМУНІКАТИВНОГО СЕРЕДОВИЩА БАГАТОДІТНОЇ СІМ'Ї

Дипломна робота з соціальної педагогіки
(освітньо-кваліфікаційний рівень
«Бакалавр»)

студентки **4** курсу **42** групи
галузі знань:

0101 Педагогічна освіта

напряму підготовки:

6.010106 Соціальна педагогіка

Ковтунович Олени Василівни

Керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної педагогіки та
педагогічної майстерності **О.Л. Остапчук**

Рецензент:

завідувач кафедри педагогіки
Криворізького педагогічного інституту,
ДВНЗ «Криворізький національний
університет», доктор педагогічних наук,
професор **Т.О. Дороніна**

м. Житомир – 2015 рік

протокол засідання кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності
№ 11 від 18 травня 2015 року

Оцінка:

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

ECTS: _____

Члени комісії:

_____
(підпис)

Сейко Н.А.
(прізвище та ініціали)

_____
(підпис)

Коляденко С.М.
(прізвище та ініціали)

_____
(підпис)

Павлик Н.П.
(прізвище та ініціали)

_____
(підпис)

Тарасенко Н.Л.
(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

Вступ	
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади дослідження проблеми соціальних характеристик комунікативного середовища багатодітної сім'ї.	4
1.1. Комунікативне середовище як необхідна складова соціалізації дитини.....	7
1.2. Особливості функціонування багатодітної сім'ї.....	19
1.3. Соціальні характеристики комунікативного середовища сім'ї.....	27
Висновки до розділу 1.....	33
РОЗДІЛ 2. Дослідження соціальних характеристик комунікативного середовища багатодітної сім'ї.....	35
2.1. Програма емпіричного дослідження.....	35
2.2. Результати дослідження соціальних характеристик комунікативного середовища багатодітної сім'ї.....	37
2.3. Тренінгова програма розвитку просоціальних якостей учнів 5-8 класів.....	46
2.4. Закон України «Про Охорону праці».....	51
Висновки до розділу 2.....	60
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....	69

ВСТУП

Актуальність. Першим інститутом соціалізації людини є сім'я. Саме тут формуються якості, риси особистості. Велика кількість чинників впливає на тип характеру, на те, якими соціальними якостями оволодіє (або не оволодіє) індивід і яку соціальну роль обере особистість. Провідним фактором є тип сім'ї. Кожні батьки, які прагнуть виховати гармонійно розвинену особистість, відповідального громадянина, мають бути зацікавленими у створенні відповідного простору для розвитку своєї дитини.

Середовище людини включає в себе багато складових, однією з яких є комунікативний простір. Швидкий розвиток суспільства зумовлює проблеми у створенні цього простору, оскільки батьки не мають достатньо часу на виховання, а особливо це стосується багатодітних родин. Основою створення цього простору є спілкування, за допомогою якого відбувається процес отримання, засвоєння та передачі інформації.

Аспекти виховання дитини, комунікативного середовища, соціальних характеристик людини, проблеми, потреби багатодітної родини тощо вивчалися окремо досить довго та продуктивно, але дослідження впливу соціальних характеристик комунікативного середовища багатодітної сім'ї є нечисленними.

Деякі аспекти означеної проблеми вивчали різні науковці. Умберто Еко глибоко вивчав явище комунікації, вплив її на всі сфери життя. Дж. Морено та Л. Орбан-Лембрик вивчали комунікативний простір міжособистісних відносин.

Дослідники-соціологи А. Антонов, В.Медков, А. Мудрик, М. Обозов, вивчали аспекти та значення функціонування сім'ї в соціумі. Ю.Азаров, М. Галагузова, І. Трубавіна, Т. Шеляга, Є. Холостова досліджували та окреслювали соціальні проблеми і потреби багатодітної сім'ї, особливості виховання та взаємовідносин тощо. В. Петрушенко з філософської точки зору

вивчав поняття соціального. Л. Соколова розкрила особливості міжособистісних стосунків у багатодітній родині.

Проблемою соціально-правового забезпечення сучасної багатодітної сім'ї займалися вчені Т. Зубкова, І. Зверєва, С. Кархліна. Великий внесок у розробку різних аспектів проблеми сім'ї та сімейного виховання внесли вітчизняні педагоги: В. Гуров., Н. Дивицина, Е. Зритнева, А. Харчев, А. Орлова, Т.Лодкіна, В. Мухіна, Т. Шульга.

Це свідчить про важливість окресленої проблеми, водночас багато аспектів даної теми є малодослідженими. Тому тема «Соціальні характеристики комунікативного середовища багатодітної сім'ї» є важливою як з теоретичних, так і практичних міркувань.

Об'єкт: комунікативне середовище багатодітної сім'ї.

Предмет: вплив соціальних характеристик комунікативного середовища багатодітної сім'ї на розвиток та формування особистісних якостей дитини.

Мета дослідження: визначити та проаналізувати соціальні характеристики комунікативного середовища багатодітної сім'ї.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз базових категорій та понять дослідження.
2. Провести емпіричне дослідження соціальних характеристик комунікативного середовища багатодітної сім'ї.
3. Розробити тренінгову програму розвитку просоціальних якостей учнівської молоді.

Апробація результатів дослідження. Взяла участь у роботі таких конференцій та семінарів:

- 1) Міжнародна науково-практична студентська конференція «Трансформація мовного образу сучасного фахівця» (Житомирський державний університет імені Івана Франка, 15 квітня 2015 р., м. Житомир);

- 2) Тренінг з планування діяльності та відпрацювання навичок, необхідних для розробки та втілення різних форм ініціативи «Університет, дружній до сім'ї», який проводився у межах проекту «Рівні можливості для здобуття професії молодими матерями-студентками у ВНЗ», що впроваджується Сумським державним університетом за підтримки Європейського Союзу (Житомирський державний університет імені Івана Франка, 13 травня 2015 р., м. Житомир).

Публікації:

1. Ковтунович О.В. Вплив комунікативного середовища на ранній розвиток дитини / О.В. Ковтунович // Актуальні проблеми соціальної сфери: збірник наукових робіт викладачів і студентів / за заг. ред. Н. П. Павлик. – Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка. - 2015. – 95-96 .
2. Ковтунович О.В.
Der Einfluss der Kommunikationsumgebung auf die kindliche Entwicklung / О.В. Ковтунович // Трансформація мовного образу сучасного фахівця: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції для студентів немовних спеціальностей / за заг. ред. Н.М. Андрійчук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. - 2015. – С.54-55.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (51 найменувань з них 2 іноземною мовою) та додатків. Основний зміст роботи викладений на 111 сторінках. Включає 4 таблиць та 7 рисунків.

Загальні висновки

У ході написання дипломної роботи було виконано наступні завдання:

1. Здійснено теоретичний аналіз базових категорій та понять дослідження.

Визначено, що комунікативне середовище – це соціально-психологічне середовище, в якому можливе формування адекватної комунікативної моделі спілкування, успішна (або ж навпаки) соціалізація особистості. Комунікативний простір створюється безпосередньо самою людиною, свідомо або ж несвідомо, і залежить від соціальних характеристик середовища, які ґрунтуються на особистісних якостях учасників взаємодії.

Проаналізовано особливості функціонування та спілкування багатодітної родини, і визначено, що це сім'я, в якій подружжя перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує.

Також з'ясовано, що у зв'язку з різними причинами комунікативне середовище порушується, через несформовані або порушені соціальні характеристики простору родини. Часто це відбувається у багатодітній сім'ї через відсутність навичок, часу або ж бажання виховувати своїх дітей. Проте, за правильного підходу, діти з таких родин стійкіші перед стресами і краще адаптуються в будь-якому колективі, є відповідальними, здатними до емпатії тощо.

Визначено соціальні характеристики комунікативного середовища багатодітної родини (характер спілкування, рівень взаємодії на основі соціальних характеристик, соціальні ролі, характер виховання). З'ясовано, що порушення цих характеристик є першопричиною соціальних проблем. Компенсувати ці показники можна за рахунок розвитку позитивних якостей у дітей, що дасть змогу стабілізувати та нормалізувати комунікативний простір багатодітної родини.

2. Проведено емпіричне дослідження соціальних характеристик комунікативного середовища багатодітної сім'ї.

Здійснено порівняльний аналіз соціальних характеристик комунікативного середовища (а саме агресивності, конфліктності, комунікабельності, ставлення до оточуючих) дітей 5-8 класів із багатодітних і небагатодітних сімей.

Виявлено високі показники егоїстичного типу ставлення до оточуючих у дітей з небагатодітних сімей. Дівчата з багатодітних родин роблять добро іншим шляхом обмеження власних інтересів, свої потреби ставлять значно нижче оточуючих.

З'ясовано, що у досліджуваних з небагатодітних сімей високий рівень позивної та негативної агресивності, тобто такі особи прагнуть задовольнити свої потреби, незважаючи на оточуючих, іноді неадекватно реагуючи на ситуацію, виявляючи нестриманість та нетерпимість до думки та дій інших. Тому часто стають учасниками конфлікту. Діти з багатодітних родин виявились ненаполегливими, що свідчить про відсутність цілеспрямованості та навичок правильного цілепокладання.

Проаналізовано рівень комунікабельності і виявлено, що діти з багатодітних сімей є некомпетентними у спілкуванні: хлопці дуже замкнуті і не відстоюють свою точку зору, а дівчата занадто говіркі. Ця категорія дітей не вміє виділити пріоритети у спілкуванні. Проте вони доброзичливі та відповідальні. Визначена потреба у формуванні наполегливості та цілеспрямованості, що компенсує показники соціальних характеристик цієї категорії.

3. Розроблено тренінгову програму розвитку просоціальних якостей учнівської молоді.

Оскільки, в результаті дослідження було виявлено низький рівень наполегливості, комунікабельності (багатодітні), високий рівень егоїстичного ставлення до оточуючих, агресивності та конфліктності (небагатодітні) підтвердилась потреба у компенсуванні цих характеристик. Було створено

програму розвитку просоціальних якостей шкільної молоді, яка має такі напрями: «Правильна постановка цілі – запорука успіху», «Формуємо наполегливість при досягненні цілі», «Комунікабельність – риса, яка допомагає розвиватись», «Сходи виходу із конфлікту», «Розвиток емпатії», «Формування гуманізму». Цей невеликий курс спрямований на формування та розвиток комунікативних навичок, наполегливості та цілепокладання у дітей з багатодітних сімей; розвиток емпатійного ставлення до оточуючих та розвиток гуманістичних якостей у дітей з сімей, де виховуються не більше двох неповнолітніх; формування у дітей вміння поводити себе в конфліктній ситуації, шляхи виходу з нього; мотивація до саморозвитку, самовдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Багатодітність: учора, сьогодні, завтра. – М. :ВЛАДОС-ПРЕС, 2003. – 316 с.
2. Баран І.М. Сутність, функції та види сучасних домашніх господарств / М.М. Баран, І.М. Васькович, Г.А. Лех // Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". Менедж. та підприємництво в Україні: етапи становлення і пробл. розв. – 2011. -№ 704. – С. 120-125.
3. Безпалько О.В. Педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навчальний посібник/ О.В. Безпалько - К.: Центр Учбової літератури, 2009. – 209с.
4. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В. В. Бойко. – М. : Информационно-издательский дом "Филинь", 1996. – 472 с.
5. Бориснёв С. В. Социология коммуникации: учеб. пособ. / С. В. Бориснёв. – М. : АГРАФ, 2003. – 204 с.
6. Бодалев А. А. О коммуникативном ядре личности/А. Бодалев// Педагогика. – 1990. -№ 5. – С. 77-81.
7. Вагин І.О. Лучшие психотехники успеха[Электронный ресурс] / І.О.Вагин – Режим доступа к ресурсу: http://bookap.info/popular/vagin_luchshie_psihotehniki_uspeha/load/rtf.shtml
8. Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 23. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:<http://firearticles.com/socialna-politika/48-derzhavna-politika-socialnogo-zaxistu-molodi-v-ukrayini-balashov-a-m.html>.
9. Гуленко В.В. Менеджмент слаженной команды: соционика для руководителей [Электронный ресурс] / В.В. Гуленко. – Режим доступа к журн. : <http://www.e-reading.club/book.php?book=1021351>.
10. Дані виступу на круглому столі «Багатодітна сім'я в Україні: проблеми соціально-економічного захисту» проведеного

- Регіональним філіалом Національного інституту стратегічних досліджень у м. Донецьку в квітні 2008 року - [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : <http://rada.gov.ua/>.
11. Дивіцина Н. Ф. Сім'я : навч. посіб. / Н. Ф. Дивіцина. –М.: ВЛАДОС-ПРЕС, 2006.– 325 с.
  12. Егоров И. Г. Личностноориентированная коммуникация как процесс построения совместного когнитивного пространства / И. Г. Егоров. – М. :Айрис-пресс, 2001. – 234 с.
  13. Емпатія як соціально-психологічна властивість особистості [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://studopedia.net/2_28932_empatiya-yak-sotsialno-psihologichna-vlastivist-osobistosti.html.
  14. Ильганаева В. А. Гармонизация культурной среды в условиях информатизации общества / В. А. Ильганаева. – К. : «Бібліотечний вісник», 1996. – С. 48-57.
  15. Ильганаева В. А. Влияние информатизации на культурогенез современного общества/ В. А. Ильганаева, // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія,2004. - №1. – С. 58-62.
  16. Ильганаева В. А. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): словарь-справочник / В. А. Ильганаева. – К. : «Городская типография», 2009. – 392 с.
  17. Жоль К. К. Соціологія : навч. посіб. / К. К. Жоль. К. : Либідь, 2005. – 440с.
  18. Казаринова Н. В. Межличностное общение : учеб. для вузов / Н. В. Казаринова, В. Куницына. – СПб. : Питер, 2001. – С. 12-29.
  19. Кашкин П. Б. Основы теории коммуникации / П. Б. Кашкин. – М.: Вказати видавництво, 2007. – 342 с.
  20. Коммуникационная среда [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : <http://ru.wikipedia.org>.

21. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами та доповненнями згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України» №2222-4. – Харків: ФОП, 2010. – 43с.
22. Косенко Ю. В. Основи теорії мовленнєвої комунікації : навч. посіб. / Ю. В. Косенко. – Суми : СумДУ, 2013. –292 с.
23. Лабунская В.А. Психология экспрессивного поведения / В. А. Лабунская. – М. : Знание, 1989. – 263с.
24. Маслоу А. Мотивация и личность [Электронный ресурс]/ А Маслоу ; перевод А. М. Татлыбаевой. – СПб. : Евразия, 1999. – Режим доступа к ресурсу : <http://www.studfiles.ru/preview/1728515/>
25. Межличностные отношения / Краткий психологический словарь / за ред. Л. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов н/Д. : “Феникс”, 1999. – С. 198.
26. Михайлов В. А. Особенности развития информационно-коммуникативной среды современного общества / В. А. Михайлов // Актуальные проблемы теории коммуникации : сб. науч. тр. – СПб., 2004. – С. 34-52.
27. Мудрик А.В. Соціалізація людини як проблема/ А.В. Мудрик // Соціальна педагогіка. – 2005. - № 4. – С. 47-56.
28. Муромець В.Г. Організація міжособистісного взаєморозуміння [Електронний ресурс] / В.Г. Муромець // online бібліотека. – Режим доступу до ресурсу: <http://book.net/index.php?p=achapter&bid=9153&chapter=1>.
29. Обозов М.М. Психологія міжособистісних відносин/ М. М. Обозов. – К. : Наука, 2006. –191с.
30. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К.: Либідь, 2006. – 464 с.
31. Петрушенко В.Л. Філософія: підручник / В.Л. Петрушенко. – Львів : Магнолія Плюс, 2006 . – 505 с. – (Серія «Вища освіта в Україні»).

32. Паратнова О. Упражнения про цели / [Электронный ресурс] / О. Паратнова – Режим доступа к ресурсу: <http://trenerskaya.ru/article/view/uprazhneniya-pro-celi>.
33. Рацул А. Б. Корекційна педагогіка. Навчальний посібник / А. Б. Рацул, І. О. Шишова, О. А. Рацул. – Кіровоград: «КОД», 2012. – 356 с.
34. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка : метод. посіб. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. – 260 с.
35. Сивоока Г. Чи будуть у нас багатодітні сім'ї? [Електронний ресурс] / Г. Сивоока. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.kolyba.org.ua/socium/>
36. Соколова Л. А. Особливості міжособистісних стосунків у багатодітній родині / Л. А. Соколова // Тенденції розвитку сучасної сім'ї. – 1992. - №3. – С. 25-28.
37. Соціалізація особистості – надзавдання соціальної педагогіки [Електронний ресурс] / Соціальна педагогіка. – Библиотека online. – Режим доступу до ресурсу : http://www.zaochka.net/catalog_p_29_p_6.html.
38. Соціальна педагогіка. Підручник, 4-те вид. вправ та допомоги. / ред. А. Й. Капської. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 488с. с.246 - 271
39. Стадник В. В. Менеджмент : навч. посіб. / В. В. Стадник, М. А. Йохна. – К. : Академвидав, 2003. – 464 с.
40. Цзен Н. В. Психотренинг / Н. В. Цзен, Ю. В. Пахомов // Игры и упражнения. – 1999-№ 2. – 272с.
41. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2004. – 640 с.
42. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В. Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2007. – 640 с.
43. Шевченко В. А. Большая семья – какая она? / В. А. Шевченко // Социологические исследования. – 2005. - № 1. – С. 95-101.

44. Шевченко І. О. Велика сім'я, дослідження в Москві / І. О. Шевченко, П. В. Шевченко // Питання соціального забезпечення. – 2007. - №19. – С. 12-13.
45. Шеляг Т. В. Социальный статус многодетных семей и их способность к самопомощи / Т. В. Шеляг // Социальная педагогика. – 2005. - №1. – С. 31-50.
46. Швидка О. Б. Еволюція комунікаційного середовища як чинник розвитку інформаційного суспільства / О. Б. Швидка // Вісн. Харк. держ. акад. культури. – Х., 2010. – Вип. 29. – С. 50-58.
47. Швидка О. Б. Історіографія дослідження еволюції комунікаційного середовища інформаційного суспільства / О. Б. Швидка // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації : укр. наук. журн. – 2010. - №3. – С. 170-176.
48. Юзвішин І. Й. Інформаціологія або закономірності інформаційних процесів та технологій в мікро- та макросвітах Всесвіту / І. Й. Юзвішин ; пер. з рос. С. І. Зайцева. – Луганськ : МАКСИМ, 1999. – 203 с.
49. Яновський А. Конструктор успіху / А. Яновський // Формування і розвиток наполегливості – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://constructor.ru/uspeh/naastojchivost.html>.
50. Reicherts. M. Diagnostik der Belastungsverarbeitung. Neue Zugänge zu Stressbewältigungsprozessen. Freiburg / Schweiz: Universitätsverlag. Bern, Stuttgart, Toronto: Huber. 1988. – 146с.
51. Janke, W. & Erdmann, G. :der Kommunikationsumgebung. (2. Aufl.). Göttingen: Hogrefe. 1997. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.head-face-med.com/content/6/1/2>.